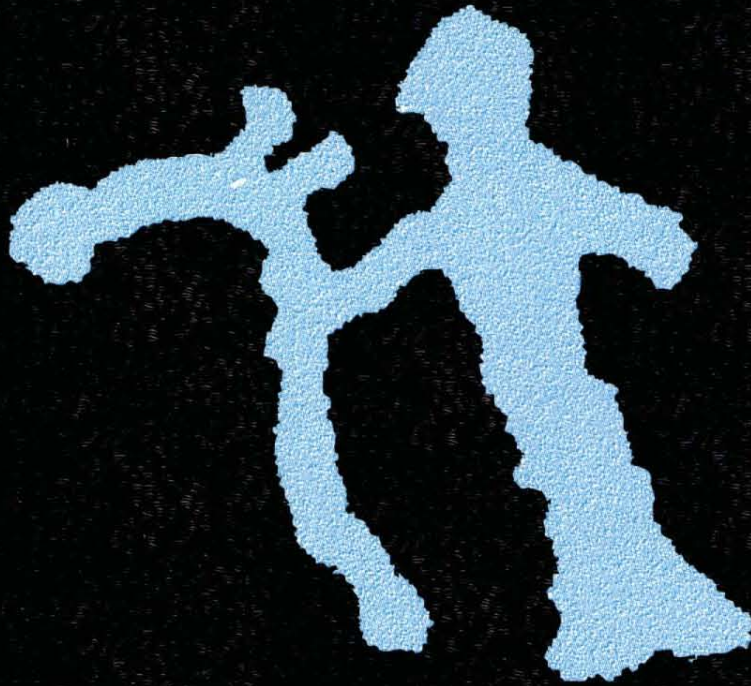

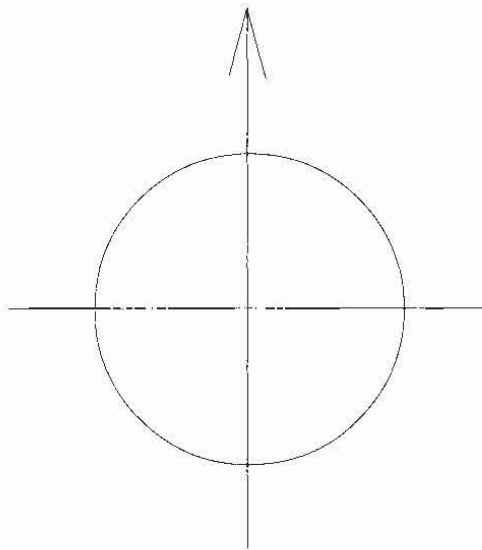
ARKEOLOGI I NORR 6/7
1993/94

ARKEOLOGI I NORR

6/7

1993/94

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi
UMEÅ UNIVERSITY
Department of Archaeology

Utgivare: Institutionen för arkeologi, Umeå universitet

Redaktör: Lars Forsberg

Distribution: Institutionen för arkeologi,
Umeå universitet, S-901 87 Umeå, Sverige

Tryckt med bidrag från humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet,
Stockholm

Figuren på omslaget från hällristningarna vid Nämforsen, Ångermanland

ISSN 0284-558X

Printed in Sweden by

Nyheternas Tryckeri KB, Umeå 1996

Innehållsförteckning

<i>Lars Forsberg</i> Förord	5
<i>Berit Andersson</i> Tolkning av en mesolitisk boplats med sammanfogning av avslag och bruksskadeanalys	7
<i>Erik Sandén</i> Sävar 202, en kustboplats från äldre bronsålder i Västerbotten	23
<i>Lena Holm</i> Undersökning av en boplats från yngre stenålder i södra Norrlands kustland	33
<i>Leif Jonsson och Helen Wallander</i> En jakt- och fiskebosättning i Hälsinglands skärgård under yngre stenålder Osteologisk undersökning av brända ben från Raä 127, Jättendals sn.	51
<i>Lennart Falk</i> Historisk och förhistorisk kvartsbrytning i Norrland	59
<i>Jan-Erik Wallin</i> Ekonomi och bebyggelsemönster vid Övre Norrlands kustland under bronsålder och förromersk järnålder. Resultat av pollenanalyser	101
<i>Lillian Rathje</i> Järnålderns kognitiva strukturer i norra Ångermanland och södra Västerbotten	117
<i>Tove Hjørungdal</i> En gammal historia. Arkeologins mans- och kvinnogravar	145
<i>Lars Forsberg</i> Forskningslinjer inom tidig samisk förhistoria	165

Forskningslinjer inom tidig samisk förhistoria

Abstract

The paper discuss the study of early Saami prehistory. Severe problems in earlier discussions of this subject centers on the fuzzy use of the ethnicity concept. A discussion of different definitions of ethnicity is presented. It is argued that if the study of Saami prehistory is to develop in a sound way, the simplifying dichotomies of evolutionism/diffusionism and external/internal causes of change has to be abandoned for more sophisticated theories. The importance of studying the transactional relationships between different societies is underlined, as well as the fact that the Bronze Age society in the interior of Norrland hardly can be seen as a typical hunter-gatherer society as described in ethnographical models. A short discussion of Saami archaeology, its history and definition is given, as well as the authors own demarcation of the subject. It is suggested that the advance in the knowledge of Saami settlement during the Iron Age in the interior of north Norrland is an important one. The discussion of Saami ethnicity has traditionally been focussed on the question of the population inhabiting south Norrland during the Iron Age. There are suggestions that it is either Saami or a Germanic population. In order to better be able to distinguish between these two interpretations, increased knowledge of the settlement of the area during the Iron Age is badly needed. A problematization of the unified ethnicity concept for the Early Metal Age must also be done.

Inledning

Samisk arkeologi är ett heterogent och dåligt definierat ämne. Det står klart att undersökningar och analyser som behandlar bosättningar och anläggningar från sen järnålder och medeltid i norra Norrland hör till detta forskningsfält. Att hävda detta blir dock svårare ju längre bak i förhistorien man rör sig. Hur definierar vi t.ex. forskning som berör tidig metalltid i norra Sverige? Det verkar som om definitionen för vad som är samisk arkeologi varierar mellan olika forskare, beroende på vilken position man har vad gäller frågaor om samisk etnicitet och vilka arkeologiska lämningar som avspeglar sådan etnicitet. Det rör sig alltså inte bara om frågor om gränser i tid, utan också geografiska gränser. Hur man ställer sig till frågan om den etniska tillhörigheten för fynd från sen järnålder i södra Norrland bestämmer naturligtvis om sådan arkeologi skall betraktas som samisk eller inte.

Uppfattningen att det fanns en specifik samisk arkeologi uppstod tillsammans med begreppet samisk järnålder. Detta dåligt definierade begrepp introducerades av Solberg i början av seklet i samband med Kjelmøyfynden i Nordnorge (Solberg

1909). De flesta forskare som använder termen ser samisk järnålder som den period som helt enkelt följer på tidig metalltid. Kriterierna för när den börjar är upphörandet av tillverkning av stenredskap och introduktionen av metallredskap. Kriterierna för dess upphörande är flera; introduktionen av kristendomen; uppdykandet av skrivna källor och den ekonomiska differentieringsprocessen. Samisk järnålder börjar enligt vissa forskare mellan 1–400 e.Kr. och slutar mellan 1500 och 1700 e.Kr. (Carpelan 1975, Johansen Kleppe 1977, Olsen 1984, Simonsen 1979). Andra forskare föredrar en mer neutral tidsklassificering; Baudou t. ex. föreslår att vi använder termerna äldre och yngre metalltid (1992:52).

Frågan om hur långt tillbaka i historien och förhistorien man kan följa samerna som etnisk grupp har genomsyrat den arkeologiska och historiska forskningen om Norrland under i stort sett hela 1900-talet. Ämnet har nästan alltid intimt kopplats ihop med frågan om renskötselns uppkomst. Många olika synsätt har framförts om när samerna kom till Norrland: om de utgör en urbefolkning i den meningen att de var de första människorna här, eller om de är ett resultat av invandring. Vad som komplicerar denna diskussion är att olika personer har menat olika saker när man har använt sig av ett för debatten så grundläggande begrepp som etnicitet. Dessutom har frågan haft en betydelse i den nutida samhällsdebatten som har varit ovanlig för den arkeologiska forskningen. Tidigare arkeologer hade ju primärt en medvetet eller omedvetet empiricistisk syn på ämnet och man erkände kanske inte alla gånger att forskningen faktiskt utförs på ett spelfält som delvis också är politiskt. Även de som hårdnackat har hävdats att tolkningar i denna fråga har varit "strikt vetenskapliga", har ändå tvingats se resultaten användas i politiska syften av andra.

Många arkeologer anser idag att de förändringar och processer som inträffade under epineolitikum och äldre metallålder (2000 f. Kr.–Kr. f.) är centrala för en förståelse av det samiska samhällets framväxt. Vi har dock en ofullständig förståelse av de konkreta samhällena under denna tid, både när det gäller avgränsningen; vilka enheter man arbetar med i tolkningen, men också hur dessa samhällen har fungerat. Det finns flera orsaker till denna ofullständiga förståelse, en är att det arkeologiska materialet i form av undersökta boplatser och fynd från perioden är relativt litet: det finns här en omfattande regional obalans. Av minst lika stor betydelse är också bristen på teoretiskt arbete inom detta forskningsfält.

De flesta stora boplatundersökningar som har företagits med material från denna tid ligger i Norrlands inland från Lule älv i norr till Ångermanälven i söder. Det är här vi har den säkraste empiriska basen för slutsatser om samhället under de två årtusendena f. Kr.

Nordost om Lule älv har man under den senaste femårsperioden gjort en omfattande inventering, framförallt i de nedre delarna av Torne och Kalix älvdalar, men här har ännu väldigt få boplatundersökningar genomförts och då framförallt

på material från andra tidsperioder. Områdets strategiska läge i förhållande till Nordnorge och Nordfinland och de fåtaliga fynd av epineolitisk karaktär som gjorts, visar dock att området är av central betydelse för en förståelse av de förbindelser med östliga samhällen som indikeras av bl a östliga bronsr.

Ett område som är viktigt för gränsproblematiken mot söder är södra Norrlands inland. Här har flera forskare menat att man kan iaktta en gräns ungefär i jämnhöjd med Indalsälven (Baudou 1987, Forsberg 1989) medan andra inte anser denna gräns som signifikant (Zachrisson 1992). Kunskapen om bronsålderssamhällena i detta inlandsområde är för närvarande i det närmaste försumbar, vilket gör att området lämpar sig för många olika spekulationer om det "protosamiska" samhällets utbredning under sten- och bronsålder.

Den kanske mest markanta skiljelinjen i Norrland under denna tid går dock inte mellan norr och söder, utan skiljer kust- och inlandssystem åt, och här finns också en stor obalans i den empiriska basen, där kustområdet först under de senaste åren blivit föremål för boplatsundersökningar.

Den kanske största forskningsluckan i Övre Norrland utgör dock den första halvan av det första årtusendet e. Kr. Här har man svårt att knyta ihop de system som finns under äldre metallålder med härdar, s k stalotomter m m, daterade till främst vikingatid och medeltid, fynd som de flesta arkeologer numera anser vara samiska.

Den fragmentariska förståelse som omnämndes ovan hänför sig dock inte enbart till brister i källmaterialet; minst lika stor betydelse har det faktum att mycket lite teoretiskt arbete har utförts inom detta forskningsfält. Även om forskningen måste fokuseras på både empiriska och teoretiska aspekter är det kanske bristen på teoretiska insatser som känns mest akut.

Teorier om etnicitet

Etnicitet är något som måste definieras, eftersom det finns en betydelseglidning i hur olika forskare använder ordet. Många arkeologer använder begreppen kultur och etnisk grupp på ett i det närmaste synonymt sätt, vilket naturligtvis inte är rätt.

När man har talat om etnicitet har man ofta utgått ifrån helt olika sätt att identifiera de etniska grupperna. Det kanske vanligaste kriteriet är att alla i gruppen har ett gemensamt språk. Detta kriterium kan vara nog så vanskligt att använda i en samtida situation, använt på förhistoria är det i det närmaste omöjligt.

Ett annat kriterium brukar vara att gruppen skall ha en gemensam kultur, både materiell och immateriell. Den materiella kulturen är den aspekt som oftast har använts av arkeologer för att särskilja olika etniska grupper i fyndmaterialet. Man

har då ofta satt likhetstecken mellan materiell och immateriell kultur, där rumsliga grupper i den materiella kulturen fått representera någon form av mera allmänna kulturgrupper (Hodder 1982:2–12).

Ytterligare en viktig aspekt av etnicitet är självidentifikationen, där man utgår ifrån en "inside view" och undersöker vilka som räknar sig som tillhörande en etnisk grupp. Detta är ju också ett omöjligt kriterium för andra metoder än deltagande observation.

Etnicitet är också något som erkänns och ibland konstrueras av andra utanför den berörda gruppen. En ofta förekommande företeelse är tillfällena då man inom ett samhälle bildar samlingsepitet på andra, etniskt heterogena grupper. Ännu ett specialfall av detta är då människor av andra räknas in i en etnisk grupp utan att man själva räknar sig dit.

Ytterligare ett kriterium som ofta anförs är det genealogiska synsättet, dvs att en etnisk grupp har en gemensam härstamning bakåt i tiden. Detta är dock kanske inte en strikt definition på etnicitet. Det råder väl ingen tvivel om att många svenskar har en härstamning som går långt tillbaks i förhistorisk tid, men den svenska etniciteten uppstår ju antagligen under historisk tid.

Ett utbrett synsätt är att etnicitet är en form av social process som försiggår i en kontaktsituation. Etniska grupper får sin mening först i relationen med andra grupper, vare sig det rör sig om konfrontation eller samverkan. Den viktiga frågan är vilka processer i forntiden kan ha skapat en etnisk kategorisering? En del menar att etnisk kategorisering förekommer under perioder med social och ekonomisk stress, medan andra (främst strukturalister) hävdar att människor alltid använder kategorisering i *vi och dom* oavsett kontext.

En bild som ofta frammanas i samband med etnicitetsdiskussionen är att det förekommer etniska grupper som bebor var sitt territorium och mellan dessa territorier löper det gränser, etniska gränser. En liknande modell brukar också finnas bakom användandet av arkeologiska kulturer där etniska grupper byts ut mot kulturgrupper och där etniska gränser byts ut mot kulturgränser.

Vad man inte tar hänsyn till i denna modell är att flera olika etniska grupper kan förekomma inom samma territorium och där utnyttja olika nischer inom territoriet. De etniska gränserna behöver alltså inte bara vara rumsliga utan de kan också förekomma *inom* ett samhälle.

Asbestkeramiken som etniskt idiom

Ett vanligt tillvägagångssätt inom arkeologin har varit att försöka identifiera speciella kulturdrag som skall ha varit specifika för den etniska gruppen. Ofta har man haft en modell som gått ut på att dessa kulturdrag utvecklats genom avskiljning

Fig. 1 Utbredningen av asbestkeramiken (efter Jørgensen & Olsen 1988:Fig. 1)

och isolering från andra samhällen. Eftersom den materiella kulturen har setts som en del av detta, har man ofta försökt specificera speciella typer av artefakter som har getts ideomatisk status och använts vid jämförelsen och avskiljningen av olika etniska grupperingar. Här används ibland begreppet etniskt idiom, dvs en egenhet eller materiell "dialekt", speciell för just den etniska gruppen. Under senare tid har man dock sett på uppkomsten av etniska idiom i en kontext av intensiv interaktion mellan olika samhällen där etniciteten ses som en social gränsmekanism. I denna kontext anser man att etniska idiom uttrycker etnisk olikhet.

Inom arkeologin har man naturligtvis inriktat sig på den materiella kulturen för att försöka identifiera sådana etniska egenheter. Oftast har man inriktat sig på enstaka föremålstyper med speciell stilistisk profil och speciell rumslig utbredning. Det är sällan som man har försökt identifiera en specifik sammansättning av många olika föremålstyper, traditioner v g husbyggnad, gravar, m m som etniskt

karaktäriserande. Detta är väl inte speciellt förvånande, det beror säkert dels på uppgiftens omfattning, dels på att man här kommer in i definitionen på arkeologiska kulturer.

Asbestkeramiken räknas som ett samiskt etniskt idiom av bl a Baudou och Olsen (Baudou 1992:110–112, Olsen 1994:133). Den rumsliga spridningen av denna framgår av fig. 1. Här kan man se att den finns i hela Norrlands inland ned till mellersta Jämtland, Finnmark och Nordland i Norge, större delen av Finland förutom SV delen samt Kolahalvön och Östkarelen i Ryssland.

Nu är det så att det inom den asbestkeramiska kretsen förekommer olika stilvarianter, och enligt både Baudou och Olsen skall det vara just den s k Sär-2 eller Kjelmøy-keramik som utgör det främsta etniska idiomet. Carpelan har delat in denna enligt Olsen uniforma keramik i tre regionala grupper: en sydfinsk, en nordfinsk och en nordskandinavisk grupp.

Den nordskandinaviska gruppen förekommer från Norrland och Nordnorge

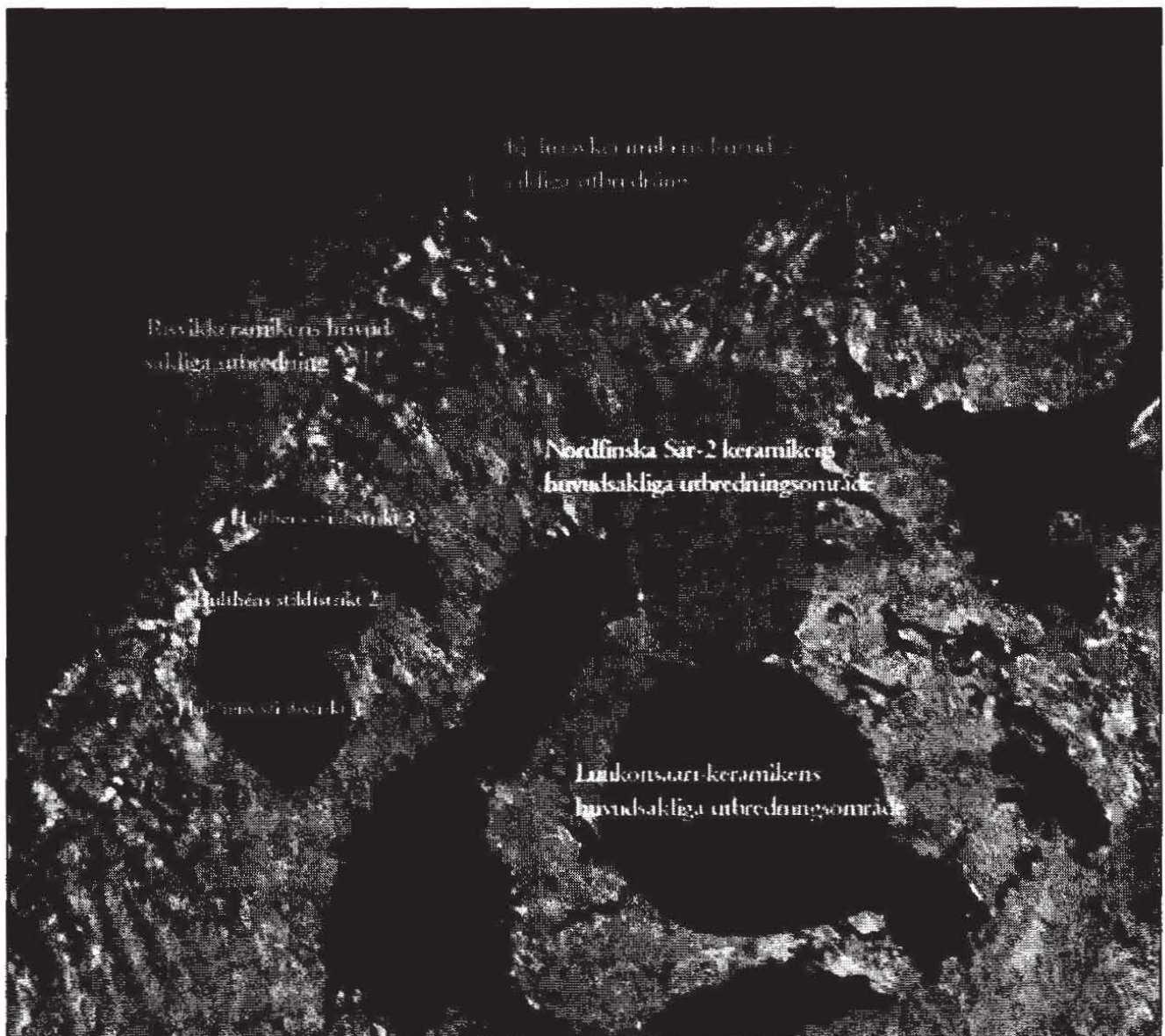

Fig. 2 Den ungefärliga utbredningen av olika stilistiska grupper av Sär 2-keramik, samt Risvik-keramik. (Efter Hulthén 1991:Fig. 61, Edgren 1993:150–159 och Jørgensen & Olsen 1988: Fig 12 och 13)

över Nordfinland till Kolahalvön och kallas av Olsen och Carpelan Kjelmoøygruppen. den skall karaktäriseras av en ornering där två vågräta linjer 2–4 cm från varandra ligger strax under mynningen. Mellan linjerna finns oftast två vinkelband gjorda med en kamstämpel eller ristade streck. Nu kompliceras saken av att Hulthén i sin genomgång av den norrländska asbestkeramiken identifierar tre olika "stildistrikt" (fig. 2), där framförallt distrikten 1 och 2-3 skiljer sig åt (1991:fig.61). Hulthén redovisar inte grunddata till denna rumsliga klassifikation, så en detaljerad rumslig analys går ej att göra för närvarande, men det är helt klart att den s.k. Kjelmoøygruppen som av både Carpelan och Olsen betraktas som homogen även den har en omfattande stilistisk variation. Dateringen av denna "grupp" lägger Olsen huvudsakligen mellan 900 f. Kr. - Kr. f. (1994:104–108). Linder menar i sin uppsats om ¹⁴C-dateringar av asbestkeramik att den huvudsakligen ligger mellan 500 f. Kr. och 150 e. Kr. (1966:149), och Hulthén menar också att man skall bortse från dateringen av Laisankrukan (som gav en betydligt äldre datering) och förlägga asbetsgodset till sen bronsålder och förromersk järnålder.

I Sydfinland finns en variant som kallas Luukonsaarikeramik. Denna keramik har ornerats med vågräta band dragna med ett tandat instrument, kamstämpel och små gropar. Dess spridning är huvudsakligen den finska insjöplatån och sydligaste Östkarelen. Den dateras vanligen mellan 500 f.Kr.–200 e. Kr. (Edgren 1993:159, Kotivuori 1992:117).

Den nordfinska gruppen karaktäriseras enligt Carpelan av att den är kraftigt talkmagrad och dekorerad med vågräta linjer under mynningen. Keramiken förekommer främst vid Ule och Kemi älvar samt i N Östkarelen. Dateringen av denna grupp ligger enligt Kotivuori 1300–200 f. Kr (1992:115–117).

Till den asbestkeramiska gruppen brukar också den s k textilkeramiken räknas. Detta komplex omfattar ett vidsträckt område, sträckande sig från centralryssland till västra Finland vidare in i Norrland och Nordnorge. Denna keramik är om möjligt ännu mer varierande där textilintryck förekommer redan på neolitisk keramik, och där vissa definitioner av textilkeramik inte ens kräver att kärlet är dekorerat med textilintryck. Detta gör att det finns vitt spridda uppfattningar om textilkeramikens ursprung och spridning. Kosmenko anser att textilkeramiken uppstår i NV Ryssland och sedan sprids mot NO in i Finland och vidare upp mot Nordnorge och Norrland (Kosmenko manus). Detta motsäges av tidiga dateringar på textilkeramik i Nordnorge, där Olsen kallar den första fasen av tidig metallålder den textilkeramiska. Han daterar den från ca 1800 f.Kr. till 900/800 f.Kr. (1994:104–108). Att textilkeramik kan vara äldre än de ryska och finska forskarna anser, visar en datering av en textilkeramisk skärva från Mjälaboplatsen i Ångermanland. Den fick en datering till 3975±100 BP (Ua–10173). Centralt här är dock återigen bristen på överensstämmelse mellan de olika klassificeringsgrunderna – det finns en stor risk för att man menar olika saker med samma term.

Samhällen i N Norrland under äldre metallålder

Någon gång under perioden 2000–1500 f.Kr. skedde en fundamental förändring i g ekonomi och bosättningsmönster i norra Norrlands inland. Istället för de små, stabila territorier som existerade under neolitikum (ca 4000–2000 f.Kr.) skedde en övergång till större grupper som lokaliserades till de huvudsakliga vattenlederna. Grupperna rörde sig mellan basläger i skogslandet och basläger vid randen till fjällområdet längre västerut. Ekonomin var till stor del baserad på renjakt, även om den viktigaste ekonomiska resursen under föregående period, älgen fortsatte att utnyttjas. Dessutom var fisket fortsatt viktigt (Forsberg 1989:65–68).

Vid kusten startar en process ca 2500 f.Kr. där rena, sydiskandinaviskt präglade boplatser (ex. vis Strandholm, Burträsk sn och Bjurselet, Byske sn) kan korreleras med de första inslagen av sädesodling vid Norrböle, N Ångermanland och Bjurselet N Västerbotten (Baudou 1989:33–40). Dessa fynd av sydiskandinaviska typer, liksom indikationer på jordbruk, har sina paralleller längs den nordnorska kusten. Utifrån enstaka pollendiagram, kan man se att dessa första odlingsindikationer förekommer under några hundra år och sedan upphör de. Denna första odlingsfas sätter numera de flesta forskare i samband med en temporär expansion av den norsk-svenska stridsyxekulturen eller möjligen den gropkeramiska kulturen (Broadbent 1982:71–72; Baudou 1989:37; Knutsson 1988:197–199).

Under denna period och sedan genom bronsåldern finns det dock indikationer i pollendiagrammen som kan tas som intäkt för betesdrift, vilket har tolkats som indicerande någon form av boskapsskötsel (Baudou 1989:fig.5). Indikationer som visar på ett utnyttjande av får/get börjar också dyka upp i det sparsamma boplatsmaterialet från kustområdet. De boplatser som finns under det andra årtusendet f.Kr. är få, men har en tyngdpunkt på jakt av marina resurser och fiske. Både Falmark, strax S om Skellefteå, Sävar och Mariehem i Umeåtrakten, kännetecknas av slagna pilspetsar eller tillverkning av sådana.

Under den yngre bronsåldern uppträder åter jordbruksindikationer både i pollendiagram och på boplatser. Engelmark har publicerat en pollenanalys ifrån Prästsjön, Umeå socken, där de första indikationerna på jordbruk ligger runt 700 f.Kr. (1976:97). Vid Mariehem i Umeå påträffades två skärvtenshögar av liknande slag som de vanligt förekommande i Mälardalen. Dessa skärvtenshögar låg intill två skadade kuströsen. Dateringarna, som tagits i olika nivåer i högarna, börjar i äldre bronsålder och går in i järnålder. Det intressantaste med dessa skärvtenshögar är det makrofossilmaterial som framkom ifrån dem. Här förekommer både korn och åkerogräs av olika slag. I högarna fanns också brända ben av säl, fisk och får/get. Den nivå som dessa makrofossil främst låg i gav en datering till början av förromersk järnålder. Här finns alltså en klar rumslig koppling mellan kuströsen och en boplatser med odlingsindikationer.

En boplats med fossila åkrar, kokgropar, röjningsrösen och skärvtenshög håller för närvarande på att undersökas av institutionen för arkeologi. Lokalen ligger vid Mårtensfaboda nära Ånäset i Nysätra sn, Västerbotten, ca 50 km N om Mariehemsboplatsen. Ett tiotal dateringar av olika element visar att lokalen utnyttjats ca 900–500 f.Kr. Av särskilt intresse är att det här påträffades asbestgods av Sär-2 typ. Redskapsmaterialet är av kvarts, vilket verkar vara vanligt för kustboplatserna under denna tid.

Under tidig metalltid förekommer också omfattande koncentrationer av stora kokgropar i Norrbottens och Västerbottens kustland (Lundin 1992). Dessa har förknippats med framställning av sältran i stor skala (Baudou 1992:107).

Den sociala indelningen av bronsålderns samhälle vid mellannorrlands kustland har behandlats av Baudou utifrån en analys av kuströsen vid norra Ångermanlands kust (1968:146–152). Bland annat en indelning av området i åtta bebyggelseenheter ligger till grund för resonemangen. Ekonomin antas ha varit fiske, sälfångst, jakt, boskapsskötsel och någon sädesodling (1968:148). Baudou räknar med en kontinuitet under bronsåldern utifrån typmodellen Sund, Vibyggerå socken.

Sammanfattningsvis kan man säga att det förekom åtminstone två helt olika slags grupper av samhällen i norra Norrland under epineolitikum och äldre metallålder; i inlandet fanns jakt- och fångst samhällen med klara östliga inslag; i kustlandet fanns mångsysslarsamhällen baserade på säljakt, fiske och så småningom boskapsskötsel och jordbruk. Frågan är då hur stor variation av samhällen det finns inom dessa grupper.

Metallens betydelse

En av de företeelser som inte överensstämmer med bilden av ett ”klassiskt” fångst-samhälle så som det beskrivs i de antropologiska standardverken är användningen och utbytet av metaller. Det står helt klart att det redan under tidig bronsålder förekom utbytesrelationer mellan det nordfennoskandiska området och området längs Kamadalen i Ö Ryssland. Detta indikeras bl a av fynd av sk Seimayxor i Finland. Huurre menar att utbytet av dessa skedde längs en nordlig rutt eftersom sådana yxor inte finns i det område längre söderut i Finland som karaktäriseras av textilkeramik (1981).

Turbinokulturen dateras i Ryssland till 2000–1500 f.Kr. Metallföremål som importerats från området mellan Uralbergen och Ob kan dateras till omkring 1600 f.Kr. Omkring ett århundrade senare inträffar förändringar som leder till att metallflödet avstannar och en lokal bronsindustri framträder: Seima-Turbino.

I områdena mellan detta östryska fenomen och Fennoskandien, där bl a den kareliska kulturen förekommer NÖ om Ladoga upp till Vita havet, uppträder de tidigaste bronserna omkring 1300 f.Kr. (Fodor 1976).

Flertalet fynd av metallföremål och gjutformar till sådana i det Nordfennoskandiska området stammar dock från en senare period. Det rör sig om former som egentligen hör till den s k Ananinokulturen, som låg i Centralryssland vid sammanflödet mellan Volgafloden och Kamafloden och längs den senare österut till Uralbergen. Ryska arkeologer daterar denna kultur till 800–300 f.Kr. Det var ingen boreal fångstkultur, utan jordbruk och boskapsskötsel likväl som pälsdjursjakt och hästuppfödning var viktiga delar av ekonomin (Sulimirski 1970). Boplatserna låg på höga flodnivor och från ca 500 f.Kr. var de befästa. De stora gravfälten längs flodbankarna var typiska. Liken var begravda i långa rader med fötterna mot vattnet. Det förekom betydande skillnader i gravgods mellan de olika gravarna, något som har lett ryska arkeologer att anta att det förekom en betydande social differentiering i samhället. Järnhantering förekommer också tidigt i detta område.

Under äldre metallålder fanns i området mellan Volga-Kama och Finland en grupp med textilkeramik som i Ryssland kallas för Diakovo (Fodor 1976). Det intressanta är att här finns få påvisbara kontakter med Ananinokulturen i form av metallföremål eller gjutformar eller dennas keramik. Det är i stället vid Vita Havet som det finns fynd av Ananinoföremål, och de flesta forskare menar att handelsvägarna gått över detta område för att sedan ta en västlig rutt över Kem- och Kemiälvarna, liksom över Ule älvs vattensystem (Huurre 1981, Baudou 1992).

Järn från Ananinokulturen finns i N Finland från 400 f.Kr., men där finns också en lokal järnproduktion dokumenterad 200–100 f.Kr. Bronsgjutning och järnframställning finns dock dokumenterad från omkring 700 f.Kr. på den textilkeramiska boplatzen Tomitsa, belägen vid Onegasjöns V strand. I Kainuuumrådet i Nordfinland har man påträffat större mängder gjutformar, deglar och andra föremål som indikerar metallhantverk. De äldsta platserna i Finland med järnhantering finns faktiskt i norr.

Hulthén menar att det har förekommit metallhantering också i Norrlands inland under epineolitikum och äldre metallålder. Hon grundar detta på en teknisk analys av asbestkeramik och asbestgods. Deglar som använts i samband med kopparsmältning har hittats på boplatser i området, och asbestgodset tolkas av Hulthén som bärbara järnugnar. Hennes huvudargument är att insidan av kärlen har ett sotlager, förekomsten av hål på olika delar av kärlet, samt det faktum att kärlen består av upp till 90% asbest. Hon korrelerar också förekomsten av klubbor med skafträna med metallhantverk, något som tidigare andra arkeologer har föreslagit (Janzon 1983).

Det verkar således som om det förekom ett utbyte med områden i centrala Ryssland. Huruvida detta var direkt eller indirekt är för närvarande svårt att ha någon uppfattning om. Frågan blir då vilken typ av utbyte det rörde sig om. Olsen menar att det var ett utbyte där de Nordfennoskandiska samhällena fick metall från öster, och där dessa samhällen i sin tur var intresserade av skinn (Olsen 1984). Baudou är av en annan uppfattning, och menar att man i Ananinokulturen varit intresserade av havssalt ifrån Vitahavsområdet och där i utbyte givit metall (1992:176). Vitahavskulturen var i sin tur intresserad av sältran. Enligt Baudou var produktion av sältran en viktig ekonomisk aktivitet längs övre Norrlands kust.

Transaktioner som medium

En viktig aspekt som togs upp tidigare är att etniska grupper har sin mening först i konfrontation eller interaktion med andra grupper. Enligt Bjørnar Olsen finns två olika fall av etnicitetsprocess: om ett område inte ingår i en interaktionell kontext med andra områden, medför detta etnisk heterogenitet—det utbildas många små etniska grupper inom området. Finns däremot en större enhetlig interaktion med grupper från andra områden, kan detta bidra till en etnisk uniformering. Då blir de tidigare ”interna” gränserna mindre viktiga i förhållande till det nya och mer grundläggande motsatsförhållandet (Olsen 1985:27).

Olsen menar att samernas etnogenes har sin bakgrund i ett transaktionellt förhållande mellan fångstfolken i området och de omgivande sedentära samhällena. Detta skulle leda till en förändring i produktionens organisation så att en större tonvikt lades på inlandsresurser, något som också skulle leda till en förändring mot överskottsproduktion.

Det är under alla förhållanden klart att inlandets fångstsamhällen inte helt och hållet liknar de fångstsamhällen man möter i etnografisk och socialantropologisk litteratur. De modeller för bandsamhällen som ofta används för att förklara det nordfennoskandiska arkeologiska materialet under äldre och yngre metallålder är inte framtagna under samma villkor och kontext som de mycket specifika historiska och sociala sammanhang som rådde i norra fennoskandien under första årtusendena före och efter Kr.f. Den stora tonvikten på utbyte och metallhantverk måste ha haft genomgripande konsekvenser för den sociala, ekonomiska och ideologiska strukturen.

I tidigare arbeten har jag försökt att isolera det lokala resursutnyttjandet och bebyggelsestrukturen i inlandet under epineolitikum och äldre metallålder (Forsberg 1985, 1989). Dessa arbeten försökte dock aldrig att studera hela det ekonomiska systemet. I en sådan analys måste produktionens sociala organisation, likväl

som produktionens distribution och ekonomins reproduktion, tillsammans med de transaktionella relationerna med omkringliggande samhällena bli föremål för studium.

För att detta skall vara genomförbart, måste en identifikation och grundläggande analys av dessa andra samhällen göras för att förstå relationerna. Detta har ännu inte gjorts. Det finns tecken som tyder på att transaktioner med omkringliggande områden börjar redan under epineolitisk tid och detta måste ha haft genomgripande konsekvenser för den ekonomiska och sociala organisationen hos fångst-samhällena i inlandet. Detta bör vara en viktig faktor för förklaringen av den genomgripande förändring i bosättningsmönster och ekonomisk struktur som har dokumenterats för flera älvdalar i norra Sverige.

Om detta synsätt är riktigt, betyder det att vi arkeologer måste börja diskutera detta samhälle från olika teoretiska perspektiv, där kontakter och transaktioner med omkringliggande samhällen måste tas med i beräkningen, men där också den olikformiga inre strukturen hos de olika samhällena måste bli föremål för teoretiskt arbete. Om studiet av samisk förhistoria skall vidareutvecklas, måste de alltför enkla dikotomierna evolution/diffusion och inre/yttre påverkan upplösas och mer sofistikerade teorier måste produceras.

Renskötselns uppkomst

Den fråga som mest har förknippats med samisk arkeologi är renskötselns uppkomst. Ofta har samisk etnicitet och renskötsel nästan setts som synonyma. Vi kan då fråga oss när vi har ett rennomadiskt samhälle. Svaret på detta beror naturligtvis på den definition vi har av vad ett rennomadiskt samhälle innebär, vilka kännetecken det skall ha. Ofta talar man ibland om renskötsel, rennomadism och pastoralism—ibland också om semi—nomadism och partiell nomadism. Det kan vara på sin plats att påpeka att dessa olika begrepp har olika teoretisk abstraktionsgrad. Renskötsel t.ex. hänför sig just enbart till hållande av tamren—här sägs inget om det är en dominerande och strukturerande del av samhället ifråga eller om renskötseln har en mycket undanskymd betydelse.

Rennomadismen är ett något svårare begrepp. Vorren definierade t.ex. rennomadismen så att det skulle finnas tamrenhjordar som utgjorde grunden för ekonomin. Detta skulle åstadkomma en livsform där familjerna följer sina hjordar året om och där ekonomin i huvudsak knöts till deras produkter (1978:156). Lundmark hänvisar till samma definition i sin avhandling om övergången till rennomadism i Lule lappmark (Lundmark 1982:33). Egentligen är rennomadismen ett sammansatt begrepp. Dels innefattar det den nomadiska dimensionen—att ett samhälle är mobilt och följer reguljära vandringsvägar— en s.k årscykel. Dels finns

där den pastorala dimensionen—att samhället primärt är beroende av hjorden av tamdjur för överlevnad.

Vi vet numera att det under förhistorisk tid har inträffat flera genomgripande förändringar i levnadssätt och materiell kultur i Mellannorrland och Övre Norrland. Orsakerna till dessa förändringar är ännu outredda, men det är min bestämda uppfattning att ju bättre man förstår hur och varför dessa förändringar ägde rum, ju mer förstår man bakgrunden till att ett rennomadiskt samhälle uppstår.

Vi vet att det har skett en förändring i bosättningsmönster och ekonomi från yngre stenålder och framåt i tiden. Denna process försiggår i flera steg, men det kanske viktigaste steget är den övergång som sker från relativt fastboende älgjägare i skogslandet under neolitikum till ren- och älgjägare som rör sig mellan skogs- och förfjällsområdet under epineolitikum och äldre metallålder. Detta är den första indikation vi har på att renen varit utnyttjad som resurs i någon högre grad.

Exakt när denna förändring i resursutnyttjande inträffar är inte klarlagt i detalj. Man vet att bosättningsmönstret med skärvstensvallar som basläger upphör omkring 2000 f.Kr. Under de följande 500 åren etableras de flesta drag som utmärker samhällena i Övre Norrlands inland under denna tid; utnyttjandet av renen, ett rörligt bosättningsmönster, en ny teknologi för tillverkning av pilspetsar.

Dessa tre företeelser fortsätter under epineolitikum och äldre metallålder. Renen fortsätter sedan att utnyttjas i ännu högre grad under yngre metallålder. I Lule älvdal kan man se en intensifiering av renjakten vid mitten av första årtusendet e. Kr. I samband med detta förändras också bosättningsmönstret så att fjällområdena nu dras in i ekonomin. Mulk och Bergman tolkar detta som en intensifiering av renjakten, medan Storli och Aronsson ser detta som ett uttryck för övergången till renskötsel och nomadism (Bergman och Mulk 1992, Mulk 1994, Storli 1991, 1993, Aronsson 1991).

När sker omläggningen i bosättningsmönstret?

I skogslandet finns det under äldre järnålder mycket få fynd som kan säga något om den omläggning av bosättningsmönster som flera forskare menat sig iakttaga (Aronsson 1991:101). Vad man framför allt stödjer sig på är fynd av grupper av härdar som ligger vid myrar och småsjöar ”långt från huvudälven” vid skogsrenens sommarbetesmarker. Detta ”bosättningsmönster” bygger till stor del på material som tre olika forskare presenterat. I Lule älvdal har Mulk undersökt ett stort antal fornlämningar, där hon bl a kunnat visa på en omläggning av bosättningsmönstret till renens vinterbetesområden. Denna omläggning skall dock enligt henne ske under yngre järnålder (Mulk 1994:247–249). Hedman har inventerat och undersökt härdområden med anknytning till de samiska offerplatserna i skogsområdet.

Han daterar dessa områden till vikingatid–medeltid (Hedman 1989:166). Någon mil SO om Arjeplog har Bergman undersökt ett stort härdkomplex vid Rackträsk. Alla dateringar utom en hänför sig till yngre järnålder eller ännu yngre tider. Undantaget är en av härdarna, där det äldsta av tre brandlager har daterats till 0–240 e. Kr. (Bergman 1988:139). Kontexten på det understa lagret verkar dock problematisk, det kan röra sig om kol på den gamla markytan innan härden blev anlagd (Bergman muntl. inf.). Det verkar alltså som om detta bosättningsmönster framförallt är bundet till senare delen av yngre järnålder och medeltid.

Dateringar av den s k asbestkeramiken går ända fram i slutet på romersk järnålder, och några boplatser av ”bronsålderstyp” går faktiskt också in i början av yngre metallålder (Bergman 1995, Linder 1966, Forsberg 1985, Zachrisson 1976:98–99). Linders dateringar av asbestkeramiken sträcker sig från 1650 f. Kr. till 230 e. Kr. De s k ”stenåldersboplatserna” i inlandet som framkom i samband med vattenkraftutbyggnaden, har ofta ansetts upphöra runt Kr. f. Det finns dock gott om indikationer på att de i Övre Norrland har fortsatt att utnyttjas åtminstone under romersk järnålder, dvs Kr. f.–400 e. Kr.

Vid Ångermanälvens S del, vid Lesjön, grävdes en boplatz med horisontell stratigrafi, Grananäset (Bodum 16), med fynd från epineolitikum och äldre metallålder (Baudou 1977:90). Här fanns också en skärvstenssamling runt vilken fanns fynd av stenålderskaraktär. Den erhöll två olika dateringar; en till de första århundradena f.Kr. och en till 4:e och 5: århundradena e. Kr. Inte långt därifrån, vid sjön Bölensvattnet, fanns boplatzen Bodum 63, där ett kolprov från en kolfäck på boplatzen gav en datering runt Kr. f. (Baudou 1977:92). Vid Ångermanälvens N del grävdes bl a boplatzen Svartviksudden. Den var belägen vid sjön Varris, någon mil V om Vilhelmina. Här daterades en kokgrop till 134–390 e. Kr.

Vid Umeälven finns åtminstone två lokaler med dateringar från denna tid; vid en ”stenålderslokal” vid Umnässjön (Stensele 102), daterades en kokgrop till 250–540 e. Kr. Inte så långt därifrån, vid Sörviken (Stensele 75), daterades en härd med asbestgods till 85–356 e. Kr.

Vid Skellefteälven har de tre berömda lokalerna Varghalsen, Döudden och Rappasundet alla dateringar som visar att de har utnyttjats under romersk järnålder (Bergman & Mulk 1992:47, Bergman 1995:91–157). Vid Döudden påträffades en stratigrafi, där det översta lagret, lager C, daterades till 100–400 e.Kr. (Bergman 1995:113). I detta lager påträffades avslag, skrapor och asbestkeramik. Det kan vara av intresse att nämna att 40% av keramiken i detta sena lager var textilornerad.

Vid Lule älv har två lokaler dateringar som är intressanta i sammanhanget. På boplatzen Luottosuollo vid Satisjaure daterades en härd till 85–356 e. Kr. och på boplatzen 1371 vid Stora Sjöfallet daterades en skärvstenssamling till 86 f.Kr.–131 e. Kr.

Det verkar alltså som om det finns en del tecken som pekar mot att de s k stenålderslokalerna vid de stora huvudälvarna inte upphör att utnyttjas vid Kr. f., utan att de i stället fortsätter in i de första fem århundradena e. Kr. Hur stämmer då detta med den omfattande omläggning av bosättningsmönster som skall ha skett runt Kr. f. ? Den skall ju ha inneburit en omläggning av bosättningen till området mellan älvarna för att kunna utnyttja de hittills oanvända resurser som förekom där (Aronsson 1991:101–102). Den enda datering av härdar i något som liknar det beskrivna läget ”...hearths situated alongside mires at distances from the rivers and lakes...” (Aronsson 1991:101), är det understa lagret av härden vid Rackträsk. Hur ligger den då i förhållande till älvar och sjöar? Rackträsk är ju, som namnet säger, en sjö som faktiskt inte ligger mer än någon km från Hornavans Ödel, Kakel (Bergman 1988:Fig. 1). Dessutom ligger några av de största och fyndrikaste boplatserna i Norrlands inland, Döudden, Varghalsen och Rappasundet bara några km från lokalen. Att använda denna enda indikation som ett bevis för en omfattande omläggning av bosättningsmönstret förefaller en aning magstarkt. Det är egentligen inte förrän efter det första årtusendets mitt som vi har flera dateringar ifrån sådana härdområden som *kan* indikera en sådan omläggning (Bergman 1988:139, Hedman 1989:166, Mulk 1994:249).

När får vi de första tecknen på lokala öppningar av skogslandskapet?

Aronsson har presenterat pollenanalyser från områden med härdar, analyser i vilka man kan iakttaga förekomsten av syror (*rumex*), mållor (*chenopodiaceae*) och en förhöjning av gräs (*poaceae*). Dessa skall enligt honom vara indikativa för tidig renskötsel under de första århundradena e.Kr. (1991:99). Han bygger sina resonemang på pollenprofiler från sju lokaler i Norrbottens län. De profiler som ger de tidigaste indikationerna är Ö Kikkejaure, Lamburtjärnarna och Atjekåive. Enligt Aronsson indikerar de alla renskötsel under de första århundradena e.Kr. Studerar man diagrammen detaljerat, ser man dock att en sådan tvärsäker datering inte går att göra. Vid Ö Kikkejaure ser man att de första mållorna dyker upp på 41 cm, inte långt från en ¹⁴C-datering till äldre metallålder. Här sker också en uppgång av gräskurvan (1991:Fig. 77a). I diagrammet från Lamburtjärnarna finns en datering på 35 cm-nivån till ca 500 e.Kr. Mållor och syror finns dock ända ned till 60 cm, en nivå som skall kunna ligga något före Kr. f. (1991:70). Gräskurvan gör snarast en lätt nedgång här, medan den har en svag topp mellan 85 och 70 cm (1991:Fig.90). Atjekåive, slutligen, har de tidigaste indikationerna av syror och mållor bara någon cm från en datering till epineolitikum, där också gräskurvan har en topp (1991:Fig.104 och 105). Det finns alltså ingen tidsmässig korrelation

mellan de olika indikationerna inom och mellan de sju proverna som skulle motsvara en momentan förändring.

Hur hänger pollenproverna ihop med härdar på provtagningsplatserna, och hur är de daterade?

Viktigt för Aronssons resonemang blir ju också om man kan få en faktisk korrelation mellan daterade härdar vid platserna för pollenproverna och dateringarna på öppningsfaserna som de framgår av pollendiagrammen. Vid Kikkejaure har undersökningar av härdar givit dateringar till sen järnålder och tidig medeltid (Mulk 1985). Indikationerna i diagrammet skulle dock kunna stamma från äldre metallålder och framåt, så här finns ingen entydig korrelation. Om man vill tolka det hela välvilligt kan man tidigast se en sådan korrelation under övergången järnålder/medeltid.

Vid Lamburtjärnarna finns inga härdar av järnålderskaraktär redovisade (Aronsson 1991:67–68). Vid Atjekåive undersöktes flera härdar och en kokgrop, med dateringar från yngre järnålder ända fram till nyare tid (Hedman 1989). Som nämndes ovan, finns indikationer från lager i pollenprovet som kan ligga i epineolitisk tid, och förekommer sedan framåt i tiden. Här föreligger alltså heller ingen direkt tidsmässig korrelation mellan arkeologiska fynd och pollenindikationer. Vid de övriga provplatserna finns antingen inga dateringar på de härdar som hittats, eller så saknas sådana indikationer helt.

Aronssons argumentation hänger på att de första indikationerna på renskötsel i diagrammen sammanfaller med den genomgripande förändring som antas ske v. g. bosättningsmönster i början eller mitten av första årtusendet e. Kr. Som framgår av resonemangen ovan, kommer i stället de första indikationerna i pollendiagrammen långt före denna omläggning av bosättningsmönstret.

Den bild man får är alltså ingen plötslig omläggning av bosättningsmönstret, som Aronsson menar, utan man kan i så fall snarare i pollenproverna ana en kulturell påverkan från äldre metallålder upp genom järnålder, och där de tidigaste indikationerna kan variera från diagram till diagram. Innebörden av detta är då att den plötsliga omläggningen istället blir en längre process med början i äldre metallålder.

Rennomadismen

Aronsson använder begreppet seminomadism för samhället under yngre metallålder, ett begrepp som skall betyda ett blandsamhälle med renskötsel och fångst, ett

samhälle där ett helnomadiskt mönster inte ännu fullt utvecklats. Inger Storli, däremot, menar att ett helnomadiskt samhälle utbildas i övre Norrland redan under vikingatid (Storli 1991). Enligt hennes synsätt har fjällområdet utnyttjats som sommarbete för enstaka familjer som flyttat med renhjorden från skogslandet, där vinterbetet varit beläget. Man skall ha haft mjölkhushållning och också en intensiv renskötsel med ett omfattande renantal.

Hennes argument för detta är framförallt förbundna med de s.k. stalotomtningarna i fjällområdena. Dessa runda kåtabottnar med vallar runt omkring skall enligt Storli vara markörer för renskötande skogssamers expansion av resursterritoriet från skog till fjäll, och utgöra en legitimering av ett område i fjällen som tidigare skall ha varit ”allmänning”. Det är då framförallt att tomtningarna är synliga i terrängen på grund av de låga vallarna som gör att de kan fungera på detta sätt.

Stalotomtningarna förekommer i grupper med flera tomtningar i varje. Mulk har redovisat en teori som utgår ifrån att de utgör lämningar av ett samiskt fångst-samhälle, där tomtningarna utnyttjats av ett samiskt jaktkollektiv och alltså utgör en specialiserad jaktplats (1994:249–251). Medan Storli tolkar ¹⁴C-dateringarna så att bara en och en av tomtningarna utnyttjats samtidigt, menar Mulk utifrån delvis samma dateringar att flera tomtningar utnyttjats samtidigt. Tomtningarna ligger i rad, vilket Storli tolkar som ett tecken på pastoralism, medan Mulk påpekar att detta är mycket vanligt för tidigare fångst-samhällen i norr, t. ex. uppe i Finnmark under neolitikum och bronsålder. Inte heller förekomsten av gropanläggningar vid stalotomtningarna tolkas på samma sätt. Storli menar att de har varit mjölkgruppar, medan Mulk pekar på att en del innehåller kol och skärvsten, och att de alltså hellre borde tolkas som ugnar för torkning och beredning av kött i samband med renjakten.

Etnicitetsdiskussionen

En viktig diskussion om samisk etnicitet och arkeologiskt material startade i samband med ett ämnesspecifikt nummer av bebyggelsehistorisk tidskrift. I detta nummer presenterade Zachrisson och Baudou två skilda synsätt på den etniska tillhörigheten som de människor hade som bebodde södra Norrland under första årtusendet e.Kr.

Zachrisson menar att samer har bebott hela Norrland inklusive Dalarna och Hedmark fylke i Norge under denna period (1987:25–26). Indikationer på detta skulle enligt henne vara järnpilspetsar av en speciell typ; ben- och hornföremål med flätverksornamentik och skidor av bottnisk och skandisk typ. Enligt Zachrisson är dessa typer samiska etniska signaler. Bristen på samiska boplatser i södra

Norrland menar hon beror på att sydsamiska bosättningar lämnar otydliga spår i terrängen; de flesta föremål är av organiskt material; dessutom utgör den rikare vegetationen i området att de är svårare att finna än i norr.

Hon menar att det i inlandet förekommer en sen fångstkultur och att det vid kusten finns en jordbrukande kultur. I enlighet med Selinge, delar hon in fångstkulturen i en äldre tradition med fiske, älg- och renjakt som huvudsaklig ekonomisk bas, och en yngre, subneolitisk kultur närmare kusten med mindre inslag av neolitiska element. I samband med detta tas fångstgroparna som en indikation på ett samiskt utnyttjande av området. Zachrisson föreslår att de använts av en "ren" fångstkultur och att när nybyggare under historisk tid har använt dem, rör det sig om "kulturlån".

Insjögravarna, som förekommer mellan Dalälven och Ångermanälven, hör också samman med samisk aktivitet. Som argument för detta anför Zachrisson deras rumsliga korrelation med s.k. "stenåldersboplatser" i Norrlands inland. Gravformerna; gravarnas topografiska läge på uddar samt förekomsten av ben/hornoffer på ett antal av gravarna skiljer sig från den jordbrukande kulturens gravar. Hon försöker också koppla ihop fångstkulturen från första årtusendet f.Kr. med det samiska materialet från medeltid genom att försöka visa att slagna stenartefakter har tillverkats och använts under första årtusendet e. Kr.

Ett av hennes starka argument utgör gravfältet Vivallen i Härjedalsfjällen. Här undersöktes flera gravar av Hallström 1913. Ett flertal fynd i dessa är enligt Zachrisson utmärkta som samiska etniska kriterier; järnpilspetsar av Wegræus typ B; bronshängen; ringspännen av brons; fynd av pärlor i mansgravar samt främst det inre gravskicket med sydda näverfodral av björkbark för förvaring av kroppen. Gravfältet dateras mellan 1000 och 1200 e. Kr. Även en härd av rektangulär typ en bit från gravarna med en datering från sen järnålder kan enligt henne korreleras med gravfältet.

Baudou grundar sin diskussion på frågan om varför samisk etnicitet uppstår och han stöder sig på Barths definition av etnicitet som någonting som människor själv inom ett samhälle identifierar sig som. Två huvudsakliga typer av differentiering utmejslar etniska grupper; öppet uttryckta tecken eller signaler (t.ex. kläder, språk, hustyper och levnadssätt); och värderingar och moralregler (1987:9). Baudous poäng att det inte behöver finnas en direkt överensstämmelse mellan etniska och kulturella likheter/olikheter är fundamental i diskussionen om samisk etnicitet. I likhet med Olsen och andra menar han att vissa materialkategorier är väl ägnade som markörer för etnicitet; etniska idiom; och därför är relevanta för bestämning av etniska gränser.

Att samernas förfäder hade levt i området under långa tider betyder inte att de hade blivit en etnisk grupp enligt Barths definition. Baudou menar som tidigare nämnts att detta inträffar under första årtusendet f. Kr. Fynden av Ananinobronser

och förekomsten av Säräisniemi 2–keramiken indikerar ett sammanhängande område i norra fennoskandien med likheter vad gäller kulturella uttryck. Detta tas som en intäkt för en indelning av den sociala världen i vi och dem. Kontexten för denna etnogenes är en stressituation mellan två kulturformer; en östligt och en sydligt påverkad. I norra delen av Norrland leder detta till utbildning av samisk etnicitet; i söder utbildas i stället en germansk etnicitet.

Det är denna uppdelning av Norrlands inre som skiljer Baudous och Zachrissons synsätt. Baudous huvudargument är: insjögravarna är spår efter en germansk befolkning. Gravarnas yttre konstruktion liknar många gravar i Dalarna, Gästrikland, Uppland och SÖ Norge. Han ser också en skarp gränslinje i fyndmaterialet mellan N och S Norrland vid Indalsälven, där de etniska idiomerna ananinobronser och Sär–2 keramik upphör.

Genom järnåldern hör bondgårdar, runstenar, gravar, ämnesjärn, silverskatter och insjögravar alla till den germanska befolkningen. Insjögravarna har en sydlig utbredning och upphör ungefär vid den ovan nämnda gränsen. I motsats till Zachrisson tolkar Baudou dessa lämningar så att de alla är ett resultat av en germansk befolkning som levde på pälsdjursjakt, järnframställning, djurhållning, något jordbruk och som också var inblandad i handel med de centrala delarna av mälardalen och södra och mellersta Norrlands kust. VivalLEN som utgör en sådan viktig del av Zachrissons tolkning, tas även av Baudou som en samisk bosättning, men han menar att den utgör en temporär utvidgning söder om gränsen.

Slutord

Det står alltså klart att det finns många olika synsätt på vad samisk arkeologi är och också vad den egentligen skall behandla. Centralt står frågan om den samiska etniciteten, vad den är i ett förhistoriskt perspektiv, och hur man med ett arkeologiskt material kan komma åt den. Mycket av förvirringen i den arkeologiska debatten beror på att olika forskare menar olika saker när man talar om samisk etnicitet. Förvirringen ökas dessutom ytterligare genom att man har helt olika uppfattningar om vad i det arkeologiska materialet som skall påvisa en sådan etnicitet.

En förståelse för de processer som inträffar under epineolitikum och tidig metalltid är centrala för att förstå hur den samiska etniciteten växer fram, det är många trots allt överens om. Vi har dock en mycket ofullständig förståelse av de samhällen som fanns i norra fennoskandien under denna långa tidsperiod.

Vissa forskare har velat studera gränser i det arkeologiska materialet, gränser som skall skilja ett etniskt idiom från ett annat. Detta ansluter nära till tillämpningen av begreppet arkeologisk kultur, där man försöker isolera områden med vissa kulturdrag ifrån områden med andra kulturdrag. När det gäller den samiska

etniciteten, har framförallt asbestkeramiken setts som en enhetlig materialgrupp som indikerar att delade värderingar och strategier gällde för ett större område som under neolitikum var mer heterogent. Denna påstådda homogenitet i asbestkeramiken går dock att ifrågasätta. Inom Sär-2 keramiken, som anses som den mest homogena gruppen kan flera sinsemellan olika stilgrupper iakttagas. Det skulle alltså lika väl gå att argumentera för att det har existerat olika lokalsamhällen med olika uttrycksformer i keramiken och därigenom också olika strategier för hur keramiken används i de sociala kontakterna inom och mellan samhällena.

Viktigt i detta sammanhang är också hur man ser på samhällena vid kusten. De har för Norrlands och V Finlands del antingen setts som en utlöpare av den sydiskandinaviska bronsåldern eller som ett enhetligt samhälle som har haft en mellanposition mellan det sydiskandinaviska och den "arktiska bronsåldern". På något sätt har det inte gjorts en analys av dessa samhällen utifrån deras egna förutsättningar, utan man har sett på dem i ljuset av sydiskandinavisk eller arktisk bronsålder. Kustsamhällena har ofta setts som avskiljda från inlandets samhällen främst på grund av skillnaden i gravformer (rösegravar vid kusten, inga i inlandet). Under senare år har dock fynd kommit i dagen som gör att denna enkla bild komplicerats avsevärt. Keramik av Sär-2 typ (som ju skulle utgöra den protosamiska gruppens etniska markör) har påträffats på ett par boplatser vid kusten med klar agrar profil (Gene, Mårtensfaboda) och också på järnåldersboplatser vid Harrsjöbacken, Bureå sn, Vb. Textilkeramik har påträffats på ett flertal kustlokaler (Sävar, Edånger, Mjåla), likväl som på många lokaler i inlandet. Pilspetsar med tvär bas som ju också karaktäriserar inlandets bronsålder har påträffats på kustlokalerna Sävar, Mariehem, Falmark och dessutom i ett gravröse i Kumo, Medelpad.

Betyder då detta att vi skall se kustens samhällen som del i det stora protosamiska komplexet, istället för det sydiskandinaviska? Detta sätt att ställa frågan visar att den modell som ligger till grund för synen på dessa samhällen är fel. Det är, hävdar jag, den klassiska kulturgruppsmodellen med anor från 30-talet som gör att vi ställer dessa antingen/ellerfrågor.

Kanske måste vi istället se förhistorien som betydligt mer komplex. I området har det funnits ett stort antal lokalsamhällen, som använder materiell kultur aktivt och den materiella kulturen utgör här istället en repertoar som används i olika strategier i olika lokalsamhällen. Detta synsätt skulle på ett helt annat sätt bereda vägen för en detaljerad förståelse för de motsägande "kulturdrag" från olika håll som dyker upp i våra homogena kulturer/etniska områden.

Den företeelse som mer än någon annan förknippas med samisk etnicitet är renskötseln. Framväxten av denna ses allmänt också som framväxten av ett samiskt rennomadiskt system. Tidigare menade man att renskötseln uppstod i historisk tid i samband med att den svenska staten skattlägger samerna (Lundmark 1982). Den kanske största förtjänsten med Aronssons avhandling (1991) är att problematisera

detta synsätt och i stället skjuta frågan om renskötsel bakåt i tiden. Det är därför synd att han kopplar ihop detta med en diffusionistisk tvångströja som gör att han måste se renskötseln som införd österifrån. Och detta innebär också att denna diffusion simultant påverkar bosättningsmönstret. Om man i stället ser renskötseln som framväxande utifrån ett transportbehov i fångst samhällena, ett transportbehov som är knutet just till de transaktioner med andra samhällen som nämndes ovan, behöver inte renskötseln dyka upp som ett nytt kulturdrag, utan kan ses som en strategi som växer fram successivt under tidig metalltid och kanske ännu tidigare. På detta sätt får man heller inte samma problem med dateringarna av pollendigrammen och avsaknaden av överensstämmelse med de arkeologiska beläggen för en omläggning av bosättningsmönstret vid Kr. f.

LITTERATUR

- Aronsson, K-Å. 1991. *Forest reindeer herding A.D. 1 - 1800. An archaeological and palaeoecological study in northern Sweden*. Archaeology and Environment 10. Umeå.
- Baudou, E. 1968. Forntida bebyggelse i Ångermanlands kustland. Arkeologiska undersökningar av ångermanländska kuströsen. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning* XVII:1-209. Härnösand.
- Baudou, E. 1977. Den förhistoriska fångstkulturen i Västernorrland. *Västernorrlands Förhistoria* 1977:11-152. Härnösand.
- Baudou, E. 1987. Samer och germaner i det förhistoriska Norrland. En kritisk översikt över tio års forskning. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14:9-23.
- Baudou, E. 1992. *Norrlands forntid - ett historiskt perspektiv*. Höganäs.
- Bergman, I. 1988. Det samiska boplatskomplexet vid Rackträsk, Arjeplog. *Arkeologi i norr* 1:129-143.
- Bergman, I. 1995. *Från Döudden till Varghalsen. En studie av kontinuitet och förändring inom ett fångstsamhälle i övre norrlands inland, 5200 f. Kr.-400 e. Kr.* Studia archaeologica universitatis umensis 7. Umeå.
- Bergman, I. och Mulk, I-M. 1992. Forntida bebyggelse och näringar i inland och fjäll. I Lundin, K (red.), *Norrbottens synliga historia. Norrbottens kulturmiljöprogram*. Del 1:42-53. Luleå.
- Broadbent, N. D. 1982. Den förhistoriska utvecklingen under 7000 år. *Skelleftebygdens historia* 3. Skellefteå.
- Carpelan, C. 1975. En översikt över den förhistoriska tiden i området kring Kemi älv. *Kemijoki 8000 - laxälv i norr. Forntiden i Kemiälvområdet under åtta årtusenden i arkeologisk belysning*. 1975:16-37.
- Edgren, T. 1993. *Finlands förhistoria*. Ekenäs.
- Engelmark, R. 1976. The vegetational history of the Umeå area during the past 4000 years. I *Palaeo-Ecological Investigations in Coastal Västerbotten, N. Sweden*. Early Norrland 9:75-111. KVHAA. Stockholm.
- Fodor, I. 1976. The main issues of Finno-Ugrian archaeology. I Hajdú, P. (red.) *Ancient Cultures of the Uralian Peoples* 1976:49-78. Budapest.
- Forsberg, L. 1985. *Site Variability and Settlement Patterns. An analysis of the hunter-gatherer settlement system in the Lule River Valley 1500 B.C. - B.C./A.D.* Archaeology and Environment 5. Umeå.
- Forsberg, L. 1989. Economic and social change in the interior of Northern Sweden 6000B.C. - 1000 A.D. I Larsson, T.B. & Lundmark, H. (red.), *Approaches to Swedish Prehistory*. British Archaeological Reports, International series 500:55-82.
- Forsberg, L. 1989. Ett försök att urskilja sociala territorier i Norrland under bronsålder och förromersk järnålder. I Poulsen, J. (red.), *Regionale forhold i Nordisk Bronzealder*. Jysk Arkæologisk Selskabs

- Hedman, S-D. 1989. Samiska metalldepåer och bosättningsmönster i Lappland under vikingatid och tidig medeltid. *Arkeologi i norr* 2:137-168.
- Hodder, I. 1982. *Symbols in Action*. Cambridge.
- Hulthén, B. 1991. *On Ceramic Ware in Northern Scandinavia during the Neolithic, Bronze and Early Iron Age*. *Archaeology and Environment* 8. Umeå.
- Huurre, M. 1981. Suomussalmen varhaista metallikautta. *Suomen Museo* 1981.
- Janzon, G. O. 1984. *Stenredskap med skafträna-indikation på tidig metallurgi?* Jernkontorets bergshistoriska utskott. H 32.
- Johansen Kleppe, E. 1977. Archaeological material and ethnic identification. A study of Lappish material from Varanger, Norway. *Norwegian Archaeological Review* 1977:32-46.
- Jørgensen, R. & Olsen, B. 1988. *Asbestkeramiske grupper i Nord-Norge 2100 f.Kr–100 e.Kr*. TRUMURA. Kulturhistorie 13. Tromsø
- Knutsson, K. 1988. *Making and Using Stone Tools. The analysis of the lithic assemblages from Middle Neolithic sites with flint in Västerbotten, Northern Sweden*. Aun 11. Uppsala universitet.
- Kosmenko, M. (manuskript) *Culture of Net Pottery of the Bronze Age in Karelia*.
- Kotivuori, H. 1992. Råbacken –En rösegrupp från förromersk järnålder i Nykarleby, Österbotten, Finland. *Arkeologi i norr* 3:105–138.
- Linder, A. 1966. C14-dateringar av norrländsk asbestkeramik. *Fornvännen* 1966:140-153.
- Lundin, K. 1992. Kokgropar i Norrbottens kustland. Ett försök till tolkning av kokgroparnas funktion. *Arkeologi i Norr* 3:139-174.
- Lundmark, L. 1982. *Uppbörd, utarmning, utveckling. Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark*. Lund.
- Mulk, I-M. 1985. *Arkeologisk undersökning vid Guoronnjarka, Ö. Kikkejaure, Åby älv, Arvidsjaur sn, Lappland. Seminarieundersökning 28 maj-14 juni 1985*. Institutionen för arkeologi, Umeå universitet. Opublicerad rapport.
- Mulk, I-M. 1994. *Sirkas - ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr. f. - 1600 e. Kr*. *Studia archaeologica universitatis umensis* 6. Umeå.
- Olsen, B. 1984. *Stabilitet og endring. Produktion og samfunn i Varanger, 800 f.Kr. - 1700 e.Kr*. (magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø).
- Olsen, B. 1985. Arkeologi og etnicitet: et teoretisk og empirisk bidrag. I Næss, J. R. (red.), *Arkeologi og etnicitet*. *Ams-Varia* 15:23-32. Stavanger.
- Olsen, B. 1994. *Bosettning og samfunn i Finnmarks forhistorie*. Oslo.
- Simonsen, P. 1979. *Veidemenn på Nordkalotten. 3. Yngre steinalder og overgangen til Metall Tid*. Stencilserie B 17. Universitetet i Tromsø.
- Solberg, O. 1909. *Eisenzeitsfunde aus Ostfinnmarken. Lappländische Studien*. Videnskapselskabets skrifter 7. Christiania.
- Storli, I. 1991. "Stalo"-boplassene. Et tolkningsforslag basert på undersøkelser i Lønsdalen, Saltfjellet. Tromsø.
- Storli, I. 1993. Sami Viking Age pastoralism- or "The Fur Trade Paradigm" reconsidered. *Norwegian Archaeological Review* 26(1):1-20.
- Sulimirski, T. 1970. *Prehistoric Russia. An Outline*. London.
- Vorren, Ø. 1978. *Finnmarksviddas kulturhistorie*. Norges offentliga Utredningar 1978:18 A.
- Zachrisson, I. 1976. *Lapps and Scandinavians. Archaeological Finds from Northern Sweden*. Early Norrland 10. Stockholm.
- Zachrisson, I. 1987. Arkeologi och etnicitet. Samisk kultur i mellersta Sverige ca 1–1500 e.Kr. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 14:24-41.